

բորորովն ընջելու է գէժ նկատմամբ Անանուի հատակորներուն: Սերէոսի վրայ քիչ ազդեցութիւն չէ ձգած փաւստոսի նաեւ Բ. Պատմութիւնը. առ այս համոզուելու համար երկուքն համեմատութիւնը միայն բաւական է:

Գր. Խաչաթիւն առուցչապետը նկատելով, որ թերեւ ընթերցողներն իւր համեմատութիւններէն հակառակ հետեւութեան յանգին, անկից զմեզ կանխաւ պզուշացնելու համար՝ առջնելուն կը գնէ Անանուի կցիտուութեան եւ առապելարանութեան հանդէպ՝ Սերէոսի պատմութեան արժանահատութիւնը եւ գլխաւորաբար անոր ամբողջ Հայ պատմագիրներու մէջ գրուած գնահատելի ինքնուրոյնութիւնը. բայց այս պատճառաբանութիւնն ըստ իս *ad rem*¹ չէ: Վասն զի յորդին քննադատին համեմատութիւնները բարձր ալ Անանուի եւ Սերէոսի մէջ աւելի լեզուական համաձայնութիւն մը կը հաստատեն. արդ ինչպէս անվաւերագիրը վաւերագրէն, Նոյնպէս վաւերագրին անվաւերագրէն կրնայ լեզուականօրէն օգտուիլ, առանց իւր պատմականներուն ճշմարտութիւնն եւ մատենագրական արժանահատութիւնը սուտ ժելու:

(Հարմարութիւն)

Հ. Ա. ՄԱՏԻՆԵՆՍԿԻ

ԻՐԵՆԵՍ ԸՆԳԻԷՄ ՓԱՐԲԵՆՈՍԻ ԹՂՈՐՈՍ ՀԱՅՈՒՆԸ

Ինկատար փառք արքայի Հեղինակը Իրենայ վարքին մէջ յոռւած կը բերէ ըստ Հին Թարգմանութեան, հատուած մը Իրենեոսէն՝ ընդդէմ մուելոյն փլորինսի¹, Հայալեզու անհատներու միայն ծանօթ այս փորձիկ հատուածը Եւսեբիոսի յիշած *περι μοναρχίας*² Իրենայ ընդդէմ՝ Փլորինոսի թղթէն³ իբրեւ հայկական միացորդ փութացն ծանօթացընել Պիտրա օտարաբարբառներու՝ կցելով համապատասխան լատին Թարգմանութիւնը⁴:

¹ Հատար Զ. էջ 411:

² «Իսկ Իրինեոս գրեաց թուղթս Նշնաւորս ... Ի փրսնսն ընդդէմ Փլեւոսի Հանգստի իշխանի, եւսեբիոսէն կ'անուի Նիկիփորոս, Պատմ. Եկեղ. Գ. 20, Երանիմոս կը յիշէ Ad Florinum de monarchia առումով, Cat. c. 35, տես եւ Harvey, Sancti Irenaei libros quinque adversus haeresees, t. II, էջ 470-472:

³ Analecta sacra Spicilegio Solesmensi parata, t. II, 200-1. Ex epistola S. Irenaei ad Florinum.

Աւստի՝ է այս հինգերորդ դարու լեզուաօժտուած հասակաւորը. արդեօք առաքելոց հետեւողին ընդդէմ՝ Փլորինոսի յորինած, դասական դարու մէջ Հայերէնի վերածուած եւ ապա հետակորոյ ընջուած թղթին գոյութեան միակ վկան է, թէ միջնորդաբար միայն հայացած բեկոր մը: Այն հայացը՝ որուն պատասխան կը ցանկայինք տալ այստեղ:

Առաջին կէտը հաստատելու համար չունինք ոչ եւ իցէ՝ ըլլայ դրական ըլլայ ժխտական, ապացոյց. չենք կարծիք ընդհակառակն որ ինծի հայրապետին «Ընդդէմ. Հերձուածոց» (*ἐλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδωνύμου γνῶσεως*) եւ «Եղջք» (*εἰς ἐπίδειξιν τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος*) իրենց ծանօթ: Հիմնական զուգահեռները թողլով մեր նախնիք՝ ձեռնարկելին Թարգմանիւ առկական թուղթ մը. թեեւ պէտք ենք շեշտել, *περὶ τοῦ μὴ εἶναι τὸν θεὸν ποιητὴν κακῶν* (*== փասն թէ չէ Աստուած պատճառք չարեաց*) տիտղոսին ներքեւ պարփակուած բուփանդակութիւնն՝ երկարմատեան վարդապետութեան Հայաստանի մէջ գործած հոսանքին դէմ իբրեւ թուղթ կրնար ծառայութիւն մատուցանել: Մեզի համար յաճեալն զէպս ստուգագոյն է երկրորդ կէտը. այսինքն — մէկ խօսքով — իրենեան այս հատուածը արտաքրութիւն մըն է պարզ՝ Եւսեբայ եկեղեցական պատմութեան հայերէն քննադէմ: Մեր այս կարծիքն ի հարկէ խնդրել Նիւթ չէր ըլլար, ի թէ եկեղեցական պատմութեան Թարգմանութեան մէջ պահուած ունեւնիք Նոյն կտորը, որ սակայն ինչպէս տպագրին Նոյն պէս մատենագրարանին թիւ 49 ձեռագրին մէջ կը պահի թերթի մը անկմամբ. «Աստանոր, կը ծանուցանէ արդեն ճարեան, ի հայ օրինակին պահասէ թուղթը Երինեոսի եւ մասն մի քսաներորդ գլխոյն, եւ ապա գլուխը երեք»¹, Բայց բարբառաբար թէ լեզուին փոքր ի շատէ ասորական նկարագրին, եւ թէ մատենադասական հատուածիս եկեղեցական պատմութեան ասորի Թարգմանութեան հետ ունեցած անձուկ յարաբերութենէն, ի վիճակի ենք հաստատելու վերջնականապէս մեր ըսածը. յոռւը բերնիք քանի մը օրինակ, յոյն (*== Ե.*) քննադէմ նա *πεφασμένως εἶπο*² (ճարեան «զի անխայելով ասա-

¹ Եւսեբիոսի Կիսարաւոյ Պատմութիւն եկեղեցւոյ պարզաբանելով Նոր Թարգմանութեան ի յոյն քննադէմ, Վեհաւ. 1877:

² Աւելուս ունիք H. L. e o m o t e հրատարակութիւնը *Εὐδοκίου τοῦ Παμφίλου ἐκκλησιαστικῆς ιστορίας βιβλίου δέκα Scaphusiae, MDCCCLXII.*

ցին) նախադասութիւնը չկայ ասորի (= Ա.) թարգմանութեան մէջ¹, որ կը պահի նոյնպէս հայ հասոկոտորին մէջ: Թ. կը կարդայ «Տեսի գեղե... ի սասրին Ասիա (են տի xάτω Ἀσία) առ Պողիկարպոսի, զի պայծառ փայլէիւ ի դահճին (են տի βασιλῆς ἀδλῆ)», ասորերէ ե շարադասութեան կարգը Ա.ին մէջ, զոր բառական կը թարգմանենք «սեսի եւ զգեղ... յԱւ- ներին» (Ἰλῆλ Ἰσῆλ) առ Պողիկարպոսի ի պողոտան որտե՛նք եւ սքանչելապէս գնայիր դու, որուն հարազատ պատկերն է հայ թարգմանութիւնը (= Հ.) «յԱւ- ներին... ի սրահ- փողոցն եւ ստանկէլոյն փայլէ քո», Թ. «Վասն զի առ մանկութեան ուսմանը ածելով ածին ըւ- ր- փո- ր (συνόξουσαι τῇ ψυχῇ), Ա. Խա քα ὁμο, որուն բառականն է հայը «ըւ- ր փո- ր ըւ- ր ըւ- ր», «ըր տեսին զՏէրն մեր, որպէս պատմէր», հասոկոտորին մեր բառը կը նոսրագրէ Պիտրա Նշանակելով թէ հայ թարգմանչին յաւելուածն է, որ չկայ Թ.ի մէջ. ասորին սակայն ունի մեր () դերանունը ճիշդ յար եւ նման հայերէնին: Հաստ պայծառ է Թ.ին սա հաստուածը «եթէ զայդպիսի նորա- ձայնութիւնս լսէր երանելին եւ ստանկելով երեւոյն ἀποστολικὸς πρεσβύτερος», որուն որչափ ուրիշ սխալի միջին թարգմանութիւնը կու տայ Ա. «երանելի երեւոյն որ (էր) յաւորելոյն (Ἰλῆλ քα)». այս անիմաստ հաստուածը լուսաբանելու համար հայ թարգմանիչը կը շեղի յանդիմանադիր բնագրէն եւ կը գրէ «եթէ լսէր ինչ երանելին որ արդար իրարմարմանով ստանկելոյն եր. այսպէս ծագած պիտի ըլլայ նաեւ վերը յիշուած «ի սրահ- փողոցն»² ստութիւնը, ըստ որում Թ. ին են տի βασιλῆς ἀδλῆ (եւ բնականաբար ասորւոյն բառական թարգմանութիւնը) ինչպէս կը նկատէ արդէն Պիտրա չունի ըմբռնելի իմաստ մը:

Որչափ ալ բառական կը ներկայացընէ ըստի հայ, հասոկոտորը եւսեբեան ասորի բնագիրը, այսու հանդերձ աստ անդ ունի փոքրիկ յաւելուածներ ու պահանքներ. այս երեւութիւն սակայն արգելիչ չէ մեր կարծեաց

եթէ նկատենք այն պարագաներն, որոնց տակ մինչեւ մեզի եկած հասած է այս հաստուածը. փոխանակ մի առ մի մասնանշելու: այս տեղ տարբերակները պատշաճ կը համարենք ամբողջապէս ներկայացընել հոս բնագիրը՝ ասորւոյն մանր արդշատութիւններ: Որովհետեւ ինչպէս եկեղեցական պատմութեան հայ թարգմանութիւնը, նոյնպէս մեր հաստուած բառ առ բառ կ'ընթանայ ասորւոյն հետ, առանց մեծ դժուարութեան պիտի կարենանք մասնանշել ասորեւ հարազատն ու անհարազատը: Հասան չենք սակայն Analectaի հեղինակին կարծեաց, որուն համաձայն հաստմիս յաւելուածներն ու պահանքները պարզապէս հայ թարգմանչին կը վերագրուին, այն թարգմանչին որ գիտցած է բառական հայերէնի վերածել Եւսեբիոսի Եկ. Պատմութիւնը:

Այս ուսմանը, Փղորիանէ՝ չեն առողջը³, եւ ոչ են միարանքնդ եկեղեցւոյ⁴ զայս ուսմանս երեցունք որ եղին յառաջ քան զմեզ, որը էին աշակերտը առաքելոցն, ոչ ետանք քեզ: Զի տեսի եւ զքեզ յԱսիա ներքին, [եւ] մինչ աղայ էի առ Պողիկարպոսի՝ ի սրահս փողոցացն եւ դանիշելապէս գնայիր դու, եւ զաւրա- նայիր՝ զփորձ տալ եւ զհանգէս ցուցանել առ նա: Զի առաւել յիշէի եւ զայն⁵ որ յայն⁶ 10 ժամանակի կը, քան զայն⁷ որ այժմ գործի. զի ուսումն մանկութեան ընդ նմին ընդ շնորհ- ածէ եւ խառնի ընդ նմա, եւ վասն այնորիկ կարեմ առել զանդին⁸, յարեմ նստեր եւ ուսուցանէր (երանելին)⁹ Պողիկարպոս, եւ յիշմ- 15 չեմ¹⁰ զեւ ինքն որոս եւ զվասն որոս, եւ զնմա- նութիւն վարսւց նորա¹¹ եւ զուսումն¹² զոր ուսուցանէր ժողովրդեանն, եւ զընացն¹³ որ գնայր նա ընդ Թո վհանեւ [աւետարանչին]¹⁴ եւ ընդ

¹ Այսպէս Ա. իսկ Թ. Փլաւորէ. Հմմտ. Եկ. Պատմ. էջ 372 «Էին այլք որ է համը քաղաքի դուռնաբային, զի էր նոցա առաջնորդ Փղորիանս»:

² Ա. Թ. յաւելումը վարդապետն ալ եւ թ ի ն յ. այս առ ուսման յ. ոչ են միարանքն:

³ Ա. Թ. կը կցեն հոս փոքրիկ յաւելումս մը, տե՛ս ճարեան. տե՛ր, էջ 391 ա. 13-17:

⁴ Բնագիրը ուսմանս, ու պղծեցին:

⁵ Այս հաստուածը Ա.ի համայնքն կ'ուզենք ընթեր- նալ «զի տեսի եւ զքեզ մինչ մանուկ էի յԱսիա ներքին առ Պողիկարպոս»:

⁶ Ո. Խա, Խա, ձեւ — ի պողոտան արքունի:

⁷ Թ. «Զնայիր», — περιώμενον, Հ. կը ներկայացընէ Ա.ի Ժառանգ ընթերցումը. Ժառ — զաւրանալ, զնալ:

⁸ Զայն... զայն հայկարանութիւն, Ա. երկու տեղ ալ Հ. ձեւ.

⁹ Ա. Թ. ինքն զնալ:

¹⁰ Ա. եւ Թ. ունին այս բառը Խա, μακάριος.

¹¹ «Եթեմ», ինք Ա. եւ Թ.:

¹² Ա. եւ Թ. ունին նաեւ. «եւ զուսումն մարմնայն»:

¹ Կը գործածենք The ecclesiastical history of Eusebius in syriac, ed W. Wright and Melean, with a collation of the ancient armenian version by Dr. A. Merx Cambridge 1898.

² Sat difficile est hic quæ quæritur, introspicere, quid legerit interpres, dum sic verbatim, pro tñ βασιλική usus vocabulo փողոց, i. e. πλατεία, αγορά.

